

[Altınay], *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri*, İstanbul 1931, s. VIII, 27, 36, 41; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 403; Osman Yalçın, *Erzincan-Gümüşhane*, İstanbul 1961; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 122; a.mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 361; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, II, 511, 533, 545, 629, 638; Sabri Özcan San, *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, Ankara 1987; a.mlf., "Gümüşhane Müstakil Sancağındaki Mahalleler Aileleri ve (Efsaneler, Hikâyeleri)", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu* (13-17 Haziran 1990), Ankara 1991, s. 119-140; a.mlf., *Trabzon Salnâmelerinde Gümüşhane Sancağı*, Gümüşhane, ts., s. 14, 16, 103; Abdülkerim Özyayın, "Saltuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, VIII, 158; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 32, 365; Metin Tuncel, "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler ve Gümüşhane Örneği", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu* (13-17 Haziran 1990), Ankara 1991, s. 29-33; a.mlf., "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sy. 20-21, İstanbul 1977, s. 121, 122; Ercüment Kuran, "Cumhuriyet Devrinde Gümüşhane'nin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişmesi", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu* (13-17 Haziran 1990), Ankara 1991, s. 23-27; Ilgar Kırcıoğlu, "Gümüşhane Kentinin İmar Planlama Çalışmaları", a.e., s. 47-53; Rıdvan Kutlutan, "Geçmişten Bugüne Gümüşhane ve Geleceğe Ait Düşünceler", a.e., s. 55-67; Fahrettin Kırcıoğlu, "Osmanlı Tapu-Tahrir ve Mühimme Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine Hükümlerden Örnekler", a.e., s. 69-77; Gülyüz Uslu, "Gümüşhane'nin Tarihçesi ve Turistik Değerleri", a.e., s. 141-153; Haşım Karpuz, "Gümüşhane Evlerinin Mimari Özellikleri", a.e., s. 155-183; Osman Yılmaz, "Gümüşhane'nin Sanayi Faaliyetleri ve Potansiyeli", a.e., s. 287-305; Ramazan Özey, "Gümüşhane ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerin Başlıca Coğrafi Sorunları ve Çözüm Yolları", a.e., s. 321-322; Atamer Yarol, "Gümüşsu Fabrikasının Sorunları Üzerine Bir Araştırma", a.e., s. 387; Rifat Yıldız, "Bölgesel Dengesizlik ve Gümüşhane'den Zengin Bölgelere Akan Sermaye", a.e., s. 393-401; Turan Pir — Hamit Aytekin, *Kuşburnuculuk ve Ekonomideki Yeri*, Gümüşhane 1994, s. 46-47; V. Kovenko, "Gümüşhane'nin Simli Kurşun Madenleri", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, sy. 3-4, Ankara 1941, s. 283-300; D. Winfield, "A Note on the South-eastern Bordes of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, XII, London 1962, s. 168; Xavier de Planhol, "Principes d'une géographie urbaine de l'Asie mineure", *Revue géographique de l'est*, IX/3-4, Nancy 1969, s. 260; a.mlf., "Gümüşhane", *El²* (Fr.), II, 1139; Mustafa Aydın, "Gümüşhane Tarihi", *TDA*, sy. 56 (1988), s. 61-79; Salih Çubukçu, "Gümüşhane ve Çevresindeki Tarihi Kalıntıların Korunmaları ve Restorasyonları ile İlgili Düşünceler", *DTCFD*, XXXIV/1-2 (1990), s. 387-393; Besim Darkot, "Gümüşhane", *İA*, IV, 836-837.

METİN TUNCCEL

GÜMÜŞHÂNEVÎ, Ahmed Ziyâeddin

(1813-1893)

Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden,
âlim ve mutasavvıf.

Gümüşhane'nin Emîrler mahallesinde doğdu. Babasının adı Mustafa'dır. 1822'de ailesinin ticaret yapmak için gittiği Trabzon'da Şeyh Osman Efendi ve Şeyh Hâlid es-Saîdî gibi âlimlerden sarf, nahiv ve fıkıh dersleri aldı. 1831'den sonraki bir tarihte amcasıyla birlikte ticarî amaçla İstanbul'a gitti ve bir daha Trabzon'a dönmedi. Beyazıt Medresesi'nde dinî ilimleri tahsil ederken adı tesbit edilemeyen bir şeyhe intisap etti. Bu zatın ölümünden sonra tahsilini Mahmud Paşa Medresesi'nde sürdürdü. Sultan Abdülmecid'in hocası Hâfız Mehmed Emin Efendi ile II. Mahmud'un hocası Abdurrahman Harpûti gibi devrin önde gelen âlimlerinin öğrencisi oldu.

İstanbul'daki tahsil hayatı boyunca tasavvufî çevrelerle münasebetini sürdüren Gümüşhânevî, 1845 yılında Üsküdar Alaca Minare Tekkesi'nde Hâlidîyye tarikatını yaymaya çalışan Şeyh Abdülfetâh el-Ukârî ile tanıştı. Ona intisap etmek istediye de Ukârî, kendisini irşad etmeye İstanbul'a gelecek başka bir şeyhin yetkili olduğunu söyleyerek dostluklarının sohbet ve samimiyet sınırları içinde devam etmesini istedi. Gümüşhânevî daha sonra, Alaca Minare Tekkesi'nde Trablusşam müftüsü diye meşhur olan Hâlidî şeyhi Ahmed el-Ervâdî'ye intisap etti. 1848 yılında Mahmud Paşa Medresesi'ndeki hücresinde gerçekleştirdiği iki halvetten sonra Ervâdî'den hilâfet aldı. *Levâmî'ü'l-ukûl* adlı eserinde "tarikaten Nakşibendî, meşreben Şâzelî" olduğunu söyleyen Gümüşhânevî, Nakşibendîyye ve Şâzelîyye'nin usul ve âdabı çerçevesinde yoğunlaşan bir irşad faaliyeti sürdürdü.

1859'da Cağaloğlu'ndaki Fatma Sultan Camii'ni tekke haline getiren Gümüşhânevî (1957 yılında istimlak edilerek yıkılan tekkenin arsası üzerinde bugün Defterdarlık binası bulunmaktadır), 1863'te sarayın tahsis ettiği özel bir gemiyle ve muhtemelen resmî bir görevle hacca gitti. 1877'de Şeyhülhareme-i Nebevî Mehmed Emin Paşa'nın kızı Havvâ Seher Hanım'la evlendi. Aynı yıl ikinci defa hacca gitti. Hac dönüşü İstanbul'a gelmeyip üç yıl kadar Mısır'da kaldı. Tanta ve Kahire'de Nâsiriyye, Câmiu'l-Ezher ve

Seyyidînâ Hüseyin Camii'nde 200'den fazla talebeye hadis okuttu. Mısır müftüsü Muhammed el-Menûfî, Şeyh Cevdet, Muhammed et-Tantâvî, Şeyh Mustafa es-Sâidî ve Şeyh Rahmetullah el-Hindî'ye hilâfet verdi.

Aralarında Kastamonulu Hasan Hilmi, Safranbolulu İsmâil Necâtî, Dağıstanlı Ömer Ziyâeddin, Tekirdağlı Mustafa Feyzi, Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi gibi huzur dersi muhatap ve mukarrirliğine kadar yükselmiş âlimlerin de bulunduğu 116 kişiye hilâfet vererek Nakşibendîyye tarikatının Hâlidîyye kolunun yayılmasında önemli bir rol oynayan Gümüşhânevî 13 Mayıs 1893'te vefat etti ve Süleymaniye Camii hazîresine defnedildi.

Gümüşhânevî zâhirî ilimlerin tahsiline önem vermiş, halifelerinde her şeyden önce ilmî yeterliliğin bulunmasını şart koşturmuştur. Dergâh mensupları arasında bir yardımlaşma ve borç sandığı kurarak ev ve iş yerlerinde âtil duran menkul servetleri bu sandıkta toplatmış, bu para ile bir matbaa kurarak basılan eserlerinin ücretsiz dağıtımını sağlamıştır. Aynı sermayeden tahsis edilen 500'er altınlık vakıflarla İstanbul, Bayburt, Rize ve Of'ta dört büyük kütüphane kurulmuştur.

Dinî ilimleri öğrenme ve sünnete uyma konusu üzerinde hassasiyetle duran Gümüşhânevî, tekkesinde hadis okutmaya ağırlık vermiş, böylece Gümüşhaneli Dergâhı bir dârülhadis hüviyeti kazanmıştır. Tekkelerde görülen yozlaşma-

Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin Süleymaniye Camii hazîresindeki mezarının baş ve ayak taşları - İstanbul

ya karşı çıkmış, ulemâ ve meşâyih arasındaki anlaşmazlıkları birleştirici bir tavırla gidermeye çalışmıştır. *Câmi'ü'l-uşûl* adlı eseriyle tarikatlara ait evrâd ve ahzâbın derlenmesinden meydana gelen *Mecmû'atü'l-aḥzâb*'ı onun bu özelliğini ortaya koymaktadır.

Eserleri. Tasavvuf. *Câmi'ü'l-uşûl** (İstanbul 1276), *Rûḥu'l-ârifin* (İstanbul 1275), *Mecmû'atü'l-aḥzâb* (I-III, İstanbul 1311), *Kitâbü'l-Ârifin fî esrârî esmâ'î'l-erba'in* (*Mecmû'atü'l-aḥzâb*'ın kenarında, II, 550-569). **Hadis. *Râmûzü'l-eḥâdiş**** (İstanbul 1275), *Levâmi'ü'l-uḳûl* (I-V, İstanbul 1292, *Râmûzü'l-eḥâdiş*'in şerhi), *Garâ'ibü'l-eḥâdiş* (İstanbul, ts.), *Leṭâ'ifü'l-ḥikem* (İstanbul 1275), *Ḥâdiş-i Erba'in* (İstanbul 1290). **Ahlâk. *Necâtü'l-gâfilin*** (İstanbul 1268), *Devâ'ü'l-muslimîn* (İstanbul 1290), *Netâ'icü'l-iḥlâş* (İstanbul 1290). **Fıkıh ve Akaid. *Câmi'ü'l-menâşik 'alâ aḥseni'l-mesâlik*** (İstanbul 1289), *Câmi'ü'l-mütûn* (İstanbul 1273), *el-Âbir fî'l-ensâr ve'l-muḥâcir* (İstanbul 1276), *Matlabü'l-mucâhidin* (Türkçe, *el-Âbir*'in kenarında). Bir sayfadan ibaret *Risâletün maḳbûle fî ḥaḳḳı'l-müceddid* ile vasiyetlerini ihtiva eden iki sayfalık Türkçe metin *el-Âbir*'in kenarında yer almaktadır.

Eserlerini Arapça olarak kaleme alan Gümüşhânevî'nin *Câmi'ü'l-uşûl*'ü *Velîler ve Tarikatlarda Usûl* adıyla Rahmi Serin — Ramazan Nazlı (İstanbul 1977), *Rûḥu'l-ârifin*'i *Vuslat Ehli ve İlâhî Aşk* adıyla Rahmi Serin (İstanbul 1978) tarafından tercüme edilmiştir. *Râmûzü'l-eḥâdiş*'in biri aynı adla (trc. Naim Erdoğan, İstanbul 1976), diğeri *Hadisler Deryâsı* (trc. Lutfi Doğan — M. Cevad Akşit, İstanbul 1982) adıyla iki tercümesi vardır. *Necâtü'l-gâfilin*, *Gafillerin Kurtuluş Yolu* (trc. A. Kemal Saran, İstanbul

1968), *Câmi'ü'l-mütûn*, *Ehl-i Sünnet İ'tikadı* (trc. Abdülkadir Kabakçı — Fuat Günel, İstanbul 1986, 4. bs.) adıyla yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 329^a-329^b; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, 185-187; Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, *Ḥadîkatü'n-nediyye fî âdâbi ṭarîkatî'n-Nakşibendiyye ve'l-behce'ti'l-Ḥâlidiyye*, Kahire 1310; Mustafa Fevzi b. Nu'mân, *Hediyyetü'l-hâlidîn fî menâkıbi kutbi'l-ârifin Mevlânâ Ahmed Ziyâüddîn b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, İstanbul 1313; a.mlf., *Menâkıb-ı Haseniyye*, İstanbul 1327; M. Zâhid Kevserî, *İr-gâmü'l-merîd*, İstanbul 1328; a.mlf., *et-Tahrîr-rû'l-vecîz fî mâ yebteğîhi'l-müstecîz*, Kahire 1360; Kasım Kufraî, *Nakşibendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı* (doktora tezi, 1949), İÜ Türiyat Araştırma Merkezi, nr. 337; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn*, İstanbul 1984; Hamid Algar, "A Brief History of the Naqshbandî Order", *Naqshbandis*, İstanbul - Paris 1990, s. 33; Butrus Abu-Manneh, "Shaykh Ahmed Ziyâ'üddîn el-Gümüşhânevî and the Ziyâ'i-Khâlidî Suborder", *Shî'a Islam, Sects and Sufism* (ed. F. De Jong), Utrecht 1992, s. 105-117; Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî: *Sempozyum Bildirileri* (haz. Necdet Yılmaz), İstanbul 1992; Hocazâde Ahmed Hilmi, "Mevlânâ Ahmed Ziyâüddîn el-Gümüşhânevî", *Cerde-i Sâfiyye*, nr. 8-24, İstanbul 6 Zilkade 1330 / 1328 r., s. 6-8; Demetrio Giordani, "Unicità dell'esistenza e Unicità della visione in un'opera dello Shaykh Diyâ ad-Dîn Gümüşkhânelî", *Islam: Storia e Civiltà*, X/3, Roma 1991, s. 91-97.

İRFAN GÜNDÜZ

GÜMÜŞHÂNEVÎ TEKKESİ

İstanbul Bâbiâî'de
Nakşibendî-Hâlidî tekkesi.

İstanbul valiliği karşısında, Hükümet Konağı sokağı ile Gümüşhaneli sokağının kavşağında yer alan ve Nakşibendîliğin Hâlidî koluna bağlı tekkelerin en önemlisi olan bu kuruluş, Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Ahmed Ziyâeddin Gümüş-

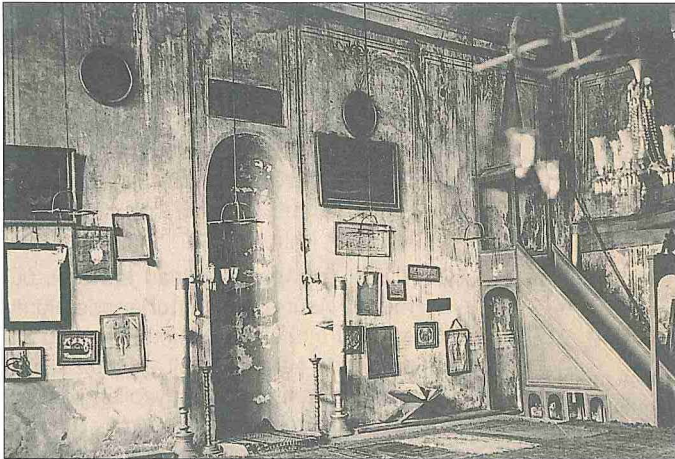

Gümüşhânevî Tekkesi'nin Fatma Sultan Camii ile bağlantılı olan mahfilinin eski bir fotoğrafı (Semavi Eyice fotoğraf arşivi)

hânevî (ö. 1893) tarafından Fatma Sultan Camii'ne 1859'da meşihat konulması sonucunda teşekkül etmiştir. Günü-müze kadar ulaşmayan yapı, tekkeye dönüştürüldükten sonra da cami olarak kullanılmaya devam edilmiş, batı yönüne 1875'te harem ve selâmlık bölümlerinin eklenmesiyle bir tarikat kuruluşunun gerektirdiği mimari bütünlüğe kavuşmuştur.

Cami-tevhidhâne, Hükümet Konağı sokağı ile Gümüşhaneli sokağının kavşağındaki küçük bir avlunun gerisinde yer almakta, tuğla örgülü babalara oturan demir parmaklıkların sınırladığı bu avlu, basit bir kapı ile Hükümet Konağı sokağına açılmakta, arsanın batı kesiminde mevcut diğer tekke bölümleri ise kapısı Gümüşhaneli sokağına bakan ve bir şadırvanla donatılmış olan diğer bir avlunun (tekke avlusunun) çevresinde yer almaktaydı. Bu kesimin kuzeydoğu köşesinde bulunan iki katlı ahşap harem binası cami-tevhidhâneye bitişiyor, bunun gerisinde, cami-tevhidhânenin batı duvarına bitişen tek katlı ahşap bina selâmlık birimleriyle derviş hücrelerini barındırıyordu. Tekke avlusuna girildiğinde sağ köşede küçük bir şadırvan bulunmaktaydı.

Gümüşhânevî Tekkesi, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Gümüşhânevî'nin vefatından sonra tekkenin postuna Şeyh Hasan Hilmi Efendi, Şeyh İsmâil Necâti Efendi, Dağıstanlı Şeyh Ömer Ziyâeddin Efendi ve Tekirdağlı Şeyh Mustafa Feyzi Efendi oturmuşlardır. Cumhuriyet döneminde kadro harici camiler arasına katılan tekke binaları bir müddet İstanbul valiliği jandarmalarının yatakhane-si ve elbise deposu olarak kullanıldı-

Gümüşhânevî Tekkesi'nde cami-tevhidhânenin mihrap duvarı (M. Baha Tanman fotoğraf arşivi)